Akademik İncelemeler Dergisi
Journal of Academic Inquiries

e-ISSN : 2602-3016
Yayıncı/Publisher : Sakarya Üniversitesi

Cilt/Vol. 21, Sayı/No. 1, 130-148, 2026
DOI: https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1814239

Araştırma Makalesi / Research Article

Dil ve Kültür Bağlamında Türkçede Dil-Konuşma Bozukluğu ve Engelliliği

Language and Speech Disorders and Disabilities in Turkish in the Context of Language and Culture

Sinan Yaman[1*]
Hanife Yaman[1]

[1] Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat, Türkiye, sinan.yaman@gop.edu.tr, hanife.cicekli@gop.edu.tr, ror.org/01rpe9k96

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Öz: İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran, ona sosyal varlık olma özelliğini kazandıran en önemli etkenlerden biri konuşma becerisidir. Bu beceri, insanların birbiriyle iletişim kurmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda iletişim, insanların çeşitli araçlarla birbirlerini anlama ve anlamlandırma sürecidir. En temel iletişim araçlarından biri olan dilde, gelişim sürecinde çeşitli faktörlere bağlı olarak çeşitli bozukluk, hasar ve hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Buna maruz kalan bireyler, en temel ihtiyaçlarından biri olan kendini ifade etme gücünü büyük ölçüde kaybetmektedir. Dil ve konuşma bozukluklarına sahip bireyler, dilde çok farklı şekillerde adlandırılmış ve konumlandırılmıştır. Türkçede de dil ve konuşma engelliğine/bozukluğuna sahip bireyler için geçmişten günümüze pek çok farklı adlandırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin Türk dilinin tarihî dönemleriyle günümüz Türkçesinde nasıl algılandığı, adlandırıldığı ve bu bireylere olan bakışın kültürel boyutu incelenmiştir. Bu bozukluklar etrafında şekillenen çeşitli inanç ve uygulamalar hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu aşamada, verilerin toplanmasında deyim ve atasözleri için Aksoy (1989), Püsküllüoğlu (2006) ve TDK Güncel Veri Ağı; ağızlar için Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009); sözcüklerin kökenleri hakkında bilgi sahibi olmak için çeşitli etimolojik sözlüklerden yararlanılmıştır. Bu verilerin tespit edilmesiyle dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin geçmişten günümüze dil ve kültür kesişiminde nereye konumlandırıldıkları ve bu bireylere karşı toplumda oluşturulan bakış açısının oluşum, gelişim ve değişim süreçleri ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil-Konuşma Bozuklukları, Engellilik, Türkçe, Kültür, Söz Varlığı

Geliş Tarihi/Received: 31.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 28.01.2026
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 05.02.2026

Abstract: One of the most important factors that distinguishes humans from other living beings and gives them the characteristic of being social beings is the ability to speak. This ability enables people to communicate with each other. In this context, communication is the process of understanding and interpreting each other through various means. In language, one of the most fundamental means of communication, various disorders, impairments, and diseases arise during the development process, depending on various factors. Individuals affected by these disorders lose their ability to largely express themselves, which is one of their most basic needs. Individuals with language and speech disorders have been labelled and positioned in many ways in language. In Turkish, too, many different names have been used for individuals with language and speech impairments/disorders from the past to the present day. This study examines how individuals with language and speech disorders are perceived and labelled in the historical periods of the Turkish language and in modern Turkish, as well as the cultural dimension of the view of these individuals. Information is also provided about the various beliefs and practices that have developed around these disorders. At this stage, Aksoy (1989), Püsküllüoğlu (2006) and the TDK Current Data Network were used for the collection of data on idioms and proverbs; the Dictionary of Turkish Dialects (2009) was used for dialects; and various etymological dictionaries were used to obtain information on the origins of words. With the identification of these data, it will be possible to determine where individuals with language and speech disorders have been positioned at the intersection of language and culture from the past to the present, and to reveal the processes of formation, development and change in the perspectives formed towards these individuals within society.

Keywords: Speech-Language Disorders, Disability, Turkish, Culture, Vocabulary

Cite as(APA 7): Yaman, S. ve Yaman, H. (2026). Dil ve kültür bağlamında Türkçede dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği. *Journal of Academic Inquiries*, *21*(1), 130-148. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1814239

This is an open access paper distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Extended Abstract

Language, primarily seen as a means of communication, is one of the factors that enables people to establish their presence in the universe and create a civilisation. As a communication system, language is a complex formation that encompasses concepts such as perception, thinking and comprehension. In this respect, the ability to speak is the most important feature in enabling humankind to recognise and perceive itself and the universe and to express these processes. The ability to speak has led to the acquisition of language prioritising spoken language over written language and playing a greater role in communication. With these characteristics, speaking differs from the language skills mentioned above, namely reading, writing and listening. Any impairment/barrier/disorder that arises or may arise in speech brings with it various problems in the individual's emotional and social behaviour.

In the literature, the terms language-speech disorder and disability also cause conceptual confusion within themselves. In foreign literature, the terms “disorder” and “impairment” are prominent for disorder and disability, and these words are used interchangeably. It is thought that this situation arises because individuals with impairments are considered different from individuals who are considered normal, and therefore these two terms are used interchangeably. Speech and language impairment is often considered alongside hearing impairment, and this is reflected in the terminology used. The tendency to consider these two impairments together may be influenced by the assumption that individuals who are deaf from birth also lack speech abilities.

The study will first present how the concepts of language-speech disorder and disability are named and addressed in the literature. Subsequently, it will examine how individuals with language-speech disorders and disabilities are perceived and named in Turkish within the context of the individual, family, society, and culture. By identifying these labels, the study aims to determine how Turkish society conceptualises these individuals in terms of language, how they perceive them, and the cultural practices they have developed towards them. The study aims to contribute to the literature by examining the historical and social dimensions of language and speech disorders and disability in Turkish language and culture.

In Turkish, historical texts, dialectological data, proverbs, idioms, folk tales, beliefs, and mythological narratives were examined to identify information related to the perception and naming of individuals with speech and language disorders and disabilities within the context of the individual, family, society, and culture. The data obtained were evaluated accordingly. The data for the study were scanned and examined using document analysis, one of the qualitative research methods. As a result of the scan, uses indicating speechlessness, stuttering, lisping, stammering, and various articulation disorders were identified within the compilation and classified accordingly.

In this study, individuals with language and speech disorders in Turkish society were addressed and evaluated within the context of language and culture. It was determined that these individuals were named according to their characteristics, such as stammering, hoarse voice, speaking from the back of the throat (depending on the nature of the voice output), mute, lisping, unable to speak, and tongue-tied, based on historical texts of the Turkish language. This diversity in naming also attests to the superficial distinction made within speech and language disorders themselves (articulation disorders/speech sound disorders, fluency disorders, and voice disorders). In the Turkish language, it has been observed that in idioms and proverbs, which are fixed linguistic units related to language and speech disorders, these disorders are directly referred to as mute/deaf, and individuals are generally marginalised. Fifteen idioms and two proverbs related to language and speech disorders/disabilities have been identified. In Anatolian dialects, it has been determined that numerous linguistic elements are used to name these disorders and individuals. In the Compilation Dictionary, language and speech disorders and their numerical data are as follows: stammerer (19), to stammer (8), lisp (9). Regarding language-speech disability, only the heading “deaf-mute” has been identified, and (19) linguistic elements are listed under

this heading. This diversity is significant in terms of revealing the conceptualising power of language and the perspective of society.

The second section of the study focuses on how individuals with speech and language disorders/disabilities are perceived in Turkish culture, the traditional approaches and methods used to improve this situation, and their representation in cultural products. Within this framework, the course of speech and language disorders/disabilities in the political and social history of Turkish society is examined. This trajectory is presented through the prism of the pre-Islamic period of the ancient Turks and the post-Islamic period from the perspectives of the Seljuk, Ottoman and modern eras. Although there was a tendency to marginalise individuals with speech and language disorders during these periods, it is evident that significant progress was made in a positive direction through the efforts of religion and political authorities. Unlike other societies, particularly with the Turkish tradition and Islam, the idea that these individuals should be under the protection of both the state and society manifested itself in Turkish society, and practices were carried out accordingly.

In conclusion, it is observed that individuals with language and speech disorders in Turkish language and culture are generally surrounded by negative emotions such as pity, fear, humiliation, and shame, and are unable to actively participate in social life due to cultural prejudices. In order to enable/facilitate individuals to overcome these negative aspects, awareness and information-oriented training should be provided in all social and official institutions, starting with parents, and personnel who can deal with these individuals professionally should be employed. The idea that the cultural beliefs and attitudes developed in society are unscientific and that these individuals require medical assistance should be instilled in society. This will reduce incorrect or unrealistic practices, increase interest in treatment methods, and make the daily lives of these individuals easier. Furthermore, it is thought that creating cultural awareness in society will reduce existing negative labelling and allow for the re-evaluation of certain incorrect cultural attitudes.

1. Giriş

Tarihî süreçte engellilik kavramı ile engelli bireylere olan bakış açıları toplum, kültür ve din ekseninde şekillenmiştir. Semavi dinlerle birlikte engelli bireylerle ilgili algı ve tutumlar kısmen de olsa değişim göstermiştir. Bu değişimin en belirgin örneği Hz. Musa'da görülür. Hz. Musa'nın dilinde "ukde/düğüm" olduğu ve konuşma güçlüğü çektiği Tevrat'ta ve Kur'an'da kabul edilen bir durumdur (Akbaş, 2020, s. 145). Peygamberlik, tebliğ gerektiren bir görev olduğu için düzgün konuşma ile hitabet yeteneği gerektirir. Bu tarz bir görevin "konuşma güçlüğü çeken" birine verilmesi oldukça dikkat çekicidir ve yaradanın kulları arasında bir ayrım yapmadığının göstergesidir. Buna rağmen Hz. Musa tebliğ görevini gerçekleştirirken dilsel sorunlar yaşamış ve kendini yetersiz hissetmiştir. Peygamberlikle şereflenmiş bir bireyin yaşadığı bu sorunu sıradan insanlar daha şiddetli yaşamaktadır. Konuşma bozukluğuna/engeline sahip bireylerin, yaşadıkları yeti yitimleri nedeniyle tarih boyunca fizyolojik, psikolojik veya sosyolojik olarak istismar edildiklerini söylemek de mümkündür. İlkçağ ve Orta Çağ Avrupa'sında engelli bireyler genellikle olumsuz muamelelerle karşılaşmıştır. Engelli bireylerin karşılaştıkları olumsuz muamelelerin uç noktası olarak, "Akıl hastaları ve zihinsel engelliler engizisyon mahkemelerinde cadı ve büyücü oldukları gerekçesiyle yargılanarak (!) öldürülmüşlerdir" (Kahraman Güloğlu, 2021, s. 190) örneği verilmektedir. Ayrıca, bu bireylerin durumu bazı dinlerde emanet, sadaka ve yardım kavramlarıyla da ilişkilendirilmiştir. "Hristiyanlıkta 14. yüzyıla kadar engelli bireyler (özellikle kör, dilsiz ve cüzzamlılar) yardım ve sadaka ilişkisi içerisinde değerlendirilmekte" (Kahraman Güloğlu, 2021, s. 191) ve bu durum günümüzde de devamlılık göstermektedir. İslam dininde ise engelli bireylere bakış daha farklıdır. "İnsanların bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı veya engelli oluşları Allah için hiç önemli değildir" (Tezcan, 2007, s. 142). Bu düşünce, İslam'da engelli bireylerin engelli olmayanlardan bir ayrımının olmadığı hususunu ortaya koyar. Ayrım yapmamanın yanında, İslam dininde engelli bireylerin işlerini kolaylaştırıcı çok sayıda örnek de bulunur.

İsimleri bilinen ve farklı engelleri olan 30 civarında sahabe vardır. Bu sahabelerin işlerini kolaylaştırmanın övülmesi, bu tarz örneklerden sıkça bahsedilmesi, İslam dininin engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılık ve tutum sergilediğinin birer göstergesidir (Acara, 2013, s. 163). Engelli bireylere karşı din ve toplumsal yapı odağında ortaya çıkan bu yaklaşım, toplumda engelli bireylere yönelik bir acıma ile merhamet duygusunun oluştuğunun göstergesidir. Bu anlayış, birçok toplumda, bu durumu istismar eden özel grupların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Dilenciler olarak nitelendirilen bir grup, genellikle "gerçek olmayan bir engellilik" üzerinden maddi menfaat temin ederler.

Acıma duygusunun ötesinde, engelli bireylere karşı toplumsal olarak bir duygudaşlık geliştirildiği söylenebilir. Buna bağlı olarak, bu bireylerin toplumsal yaşama katılım hakkı olduğunun yüksek sesle dile getirilmesiyle engellilik kavramı farklı bir boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Dünya'da engellilik kavramı ve bu bireylerin sosyal yaşama katılım hakları olduğunun savunulmasıyla başlayan hareket, 1980'li yıllarda Amerika ile İngiltere'de başlamış ve dünyaya yayılmıştır (Yelçe, 2020, s. 4). Türkiye'de ise modern anlamda engellilik kavramının ve engelli bireylerin haklarını içeren bir çerçevenin oluşturulması, 12 Mart 2013 tarihli *TBMM Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu*yla yasal bir hüviyet kazanmıştır.

Temelde iletişim aracı olarak görülen dil, insanın evrende bir varlık ortaya koyabilmesinde ve bir medeniyet oluşturmasında etkili olgulardan biridir. İletişim sistemi olarak dil, algılama, düşünme, kavrama gibi kavramları içeren karmaşık bir oluşumdur. Bu yönüyle konuşma yetisi, insanoğlunun kendini, evreni tanıması, algılaması ve bu süreçleri ifade edebilmesinde en önemli özelliğidir. Doğru'ya göre konuşma üretimi, "Dil üretiminin temel bir parçasıdır" (2019, s. 229). Carroll ise konuşma üretiminin, "İfade edilecek düşüncenin kavramsallaştırılması, dil bilimsel planın oluşturulması, planın ifade edilmesi ve konuşmanın izlenmesi" (2008, s. 193) olarak dört aşamalı bir süreç olduğunu belirtir.

Konuşma becerisi, dil edinim sürecinin yazı dilinden öncelikli olmasına ve iletişimde daha fazla rol oynamasına neden olmuştur. Bu özellikleriyle konuşma, dil becerileri içerisinde zikredilen okuma, yazma ve dinlemeden ayrılmaktadır. Buna göre, insanoğlunun eşsiz karakteristik özelliği olarak görülen konuşma, "Genel iki ya da daha çok kişi arasındaki sözel etkileşim" (İmer vd., 2011, s. 179) şeklinde tanımlanmakta ve konuşmanın dil ile biliş, psikoloji, toplum gibi olgularla ilişkisine atıfta bulunulmaktadır. Konuşmada ortaya çıkan veya çıkabilecek herhangi bir aksaklık/engel/bozukluk bireyin, duygusal ve sosyal davranışlarında çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Konuşmanın önemi ve gerçekleşme süreci şu şekilde açıklanmaktadır:

> *"Konuşma üçlü bir süreçtir: kelimelerin kulak ya da göz tarafından alınması; bunların beyinde dil olarak yorumlanması ve sentezlenmesi ve son olarak, bu dil tepkisinin daha fazla konuşulan ya da yazılan kelimelerle ifade edilmesi. Konuşmayı bu alıcı, biçimlendirici ve ifade edici faaliyetlerin tamamını kapsayan bir kavram olarak görüyoruz"* (Thakur vd., 2023, s. 55).

Konuşma sürecinde, yukarıda zikredilen alanlarda çeşitli hasar ve bozukluklar meydana gelebilir. Dil ve konuşma bozuklukları hem yetişkin hem de çocukları etkileyebilmekte, artikülasyon bozuklukları, ses çıkartamama veya anlaşılır/akıcı konuşma üretememe temelinde ortaya çıkabilmektedir. Bu bozukluklar, bireyin gırtlak, dudaklar, diş, dil ve damaktaki yaralanmalar gibi çeşitli fiziksel rahatsızlıklarının yanında psikolojik durumları içerse de çoğu zaman sebebi de ortaya konulamamaktadır. Konuşma bozuklukları, "Artikülasyon bozukluğu/konuşma sesi bozuklukları, akıcılık bozukluğu ve ses bozukluğu" (Thakur vd., 2023, s. 55) olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Alan yazında dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği terimleri de kendi içinde kavram karmaşasına neden olmaktadır. Yabancı alan yazında bozukluk ile engellilik için *disorder, impairment* terimlerinin öne çıktığı ve bunların birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Bozukluk ve engellilik terimlerinden *bozukluk Türkçe Sözlük*'te "Bozuk olma durumu" (2009, s. 311); *engellilik* ise, "Engelli olma durumu" (2009, s. 638) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımlarda, sözcüklerin eş anlamlı olmadığı ancak bu terimlerin genellikle birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, yeti yitimlerine sahip olan bireylerin tamamının normal olarak kabul edilen bireylerden farklı olması nedeniyle bu iki terimin birbirinin yerine kullanıldığı düşünülmektedir.

Dil ve konuşma engelliliğin çoğu zaman işitme engelliliğiyle birlikte ele alındığı görülmekte ve bu durum dildeki adlandırmalara da yansımaktadır. Bu iki yeti kaybının birlikte ele alınmasında, genellikle doğuştan sağır olan bireylerin konuşma yetilerinin de olmadığı düşüncesi etkili olabilmektedir.

Dil ve konuşma bozuklukları (DKB) ise alan yazında birbirinden ayrılmakta ve kendi içerisinde sınıflandırılmaktadır. Dil bozuklukları, dil gelişim bozukluğu ve edinilmiş dilin kaybı (afazi, disfazi) şeklinde iki ana grupta incelenirken; konuşma bozuklukları artikülasyon bozuklukları (fonetik ve motor bozuklukları), akıcılık (ritm) bozuklukları (kekemelik, hızlı bozuk konuşma) olarak ele alınmaktadır (Kılıç, 2000, ss. 1-15). Dil ve konuşma bozukluklarının birlikte ele alınması durumu Ndung'u ve Kinyua'da şu şekilde açıklanır:

> *"Dil ve konuşma bozukluklarının benzersiz doğası, eklemlenmeyi etkileyen kusurlar dışında çoğunlukla fiziksel olarak ortaya çıkmadıkları için görünür değildir. Çoğu bozukluk, kişi konuşmak için ağzını açana kadar belirgin değildir. Aynı sebepten dolayı bu bozukluklar, bu bozukluklara sahip kişiler tarafından bile genellikle bir engellilik olarak görülmez"* (2009, s. 2).

Konuşmanın dil edinim süreci itibariyle ortaya çıkan bir olgu olması sebebiyle bu bozukluklar, genellikle çocuklar özelinde incelenmektedir. Battle ve Anderson, "Dil edinimi dinamik ve karmaşık bir eylemdir. Küçük çocukların dil gelişimini etkileyen kültürel inançlar, aile değerleri, beklentiler, deneyimler ve çocuk yetiştirme arasında dinamik bir etkileşim" (1997, s. 213) diyerek dil ediniminde kültürel etmenin önemini vurgularlar. Dil ediniminde kültür etmeni belirleyicidir ve farklı kültürlerde bu dil edinim sürecinin de çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. "Dilin ne kadar ve hangi sırayla edinilmesi gerektiğine ilişkin beklentiler de çocuğun içinde yetiştiği kültür tarafından belirlenir. Dil edinimi ve gelişiminin doğal düzeninde pek çok şey ters gidebilir" (Ndung'u ve Kinyua, 2009, s. 2). Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, yaş ve cinsiyet fark etmeksizin hemen her toplumda, bu duruma maruz kalan bireylerle karşılaşılmaktadır. Kültürel çeşitliliğe bağlı olarak bazı toplumlarda, bu bozuklukların teşhisi, tanımlanması ve tedavisi gibi durumlarda yanlış bilgiler ve uygulamalar görülmektedir. Bu yanlış inanç ve uygulamaların düzeltilebilmesi için dil ve konuşma bozukluklarının, dil bilimi, tıp, psikoloji, kültür bilimi gibi farklı disiplinler tarafından araştırılması gerekmektedir. Özellikle konuşma bozukluğu/engelliliği yaşayan bireylerle ebeveynlerinin yönlendirilmesi, bu durumu kabul etmelerinin sağlanması ile bireylerin tedavi edilmesi dil ve konuşma terapisinin başlıca çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Bilimsel anlamda, kendi içinde üç başlık altında değerlendirilen dil ve konuşma bozukluklarına karşı, bireysel veya toplumsal anlamda genel bir tutumun olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bireylerin, ailenin ve toplumun bu bozuklukları tanımlayabilmeleri, bozukluğun nedenleri, etkileri ve tedavisine yönelik tutumlar geliştirebilmeleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda, dil ve konuşma bozukluklarına yönelik geliştirilen tutum ve bakış açıları zaman içerisinde oldukça farklılık göstermiştir. Sağlık bilimlerindeki gelişmeler, teknoloji ve toplumsal yaşamda görülen ilerlemelerle birlikte dil-konuşma bozukluğu yaşayan bireylere bakış değişmiş ve evrilmiştir.

1.1. Amaç ve önem

Çalışmada, öncelikle alan yazında dil-konuşma bozukluğu, engelliği kavramlarının nasıl adlandırıldığı ve ele alındığı sunulacaktır. Sonrasında Türkçede birey, aile, toplum ve kültür ekseninde dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği olan bireylerin algılanması, adlandırılması ele alınacaktır.

Bu adlandırmaların tespitiyle, Türk toplumunun bu bireyleri dilde nasıl kavramsallaştırdığı ile algılama biçimleri ve bu bireylere karşı kültürel anlamda geliştirdikleri uygulamalar belirlenmiş olacaktır.

Türk dili ve kültüründe dil-konuşma bozuklukları ile engelliliğinin tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla incelenmesiyle alan yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.2. Kapsam ve sınırlılıklar

Türkçede dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği kavram alanına ait terimlerin tespit edilmesinde, Türk dilinin tarihî metinleri olarak *Divanü Lûgat-it-Türk* (1999), *Kutadgu Bilig* (1979), *Codex Cumanicus* (2015), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2019), *İbni Mühennâ Lügati* (1988), *Kısasu'l-Enbiyâ* (1997); diyalektolojik veriler için *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009); atasözleri ve deyimler için *TDK'nin güncel veri Ağı*, Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü II* (1989), Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Deyimler Sözlüğü* (2006) adlı eserleri ile halk anlatıları, inançları, mitolojileri içeren kaynaklar taranmış ve elde edilen veriler bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Bunun yanında ağızlarda tespit edilen dil unsurlarının kökeniyle ilgili bilgileri tespit edebilmek için çeşitli etimolojik sözlükler de taranmıştır.

1.3. Yöntem

Türkçede birey, aile, toplum, kültür ekseninde dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği olan bireylerin algılanması, adlandırılmasıyla ilgili bilgilerin tespit edilmesinde, Türk dilinin tarihî metinleri, diyalektolojik verileri ile atasözleri, deyimler, halk anlatıları, inançlar, mitolojik anlatılar incelenmiş ve elde edilen veriler bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak taranmış ve incelenmiştir. Yapılan tarama sonucunda derlem içinde dilsiz, kekeme, peltek, kekelemek ve çeşitli artikülasyon bozukluklarını bildiren kullanımlar belirlenmiş ve bunlar kendi içinde sınıflandırılmıştır.

Çalışmadaki araştırma soruları şu şekildedir:

1. Alan yazınında ve Türkçenin tarihsel gelişimi içinde dil-konuşma bozukluğu ve engelliliği kavramları nasıl ele alınmıştır ve bu kavramlar hangi adlandırmalarla ifade edilmiştir?
2. Türk halk kültüründe dil-konuşma bozukluğu ve engelliliğine yönelik algılar, inançlar ve uygulamalar nasıl şekillenmiştir?

2. Türkçede Dil-Konuşma Bozukluğu ve Engelliliği

Engellilik, bireylerin fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak yaşadıkları yeti yitimleri olarak tanımlanabilmektedir. Ancak toplumda, bu bireyler genellikle kusurlu, anormal, hasta vb. olarak görülmekte ve bu doğrultuda onlara karşı olumsuz tutumlar geliştirilmektedir. Bunun yanında, bu bireylere yönelik olumlu tutumlar da vardır. Bu doğrultuda, bireylerde var olan yeti yitimlerinin sebepleri irdelenip iyileştirilmeye veya bu bireylerin topluma uyum sağlamalarına yönelik çeşitli yaklaşım ve uygulamalar da üretilebilmektedir.

Dilde, toplumda varlık göstermeye çalışan bu bireylerin engellilik durumlarını bildiren çeşitli adlandırmalar üretilmiştir. Ölçünlü dilde bu bireyleri adlandırmada, *engelli* "1. sıfat Engeli olan; mânialı., 2. sıfat Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken (kimse)" (TS, 2009, s. 638) ve *özürlü* "1. Özrü olan., 2. Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken (kimse)., 3. Kusuru olan; defolu." (TS, 2009, s. 1559) terimleri vardır.

Dil ve konuşma engeli olan bireyler, yeti yitiminin özelliğine göre Türkçede çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Dil ve konuşma yeti kayıplarında, bireylerin *sağır/dilsiz* olarak adlandırmasıyla karşılaşılmaktadır. Engellilik türleri içerisinde, işitme engelliler ile dil ve konuşma engelliler ayrı olarak değerlendirilse de dilde tespit edilen adlandırmalarda, bu iki yeti kaybının çoğu zaman birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu bakış açısının oluşumunda, "Doğuştan duyma engelli insanların mutlaka konuşma engelli olduklarına" (Sacks, 2001, s. 22) dair bilgilerin etkili olduğu düşünülebilir. Dil gelişim sürecinde, her çocuk benzer sürece tabi olmasına rağmen işitme engelli çocuklar, bu süreci şu şekilde tamamlamaktadır:

> *"Doğuştan işitme engelli bebek, işiten çocukların dil ve konuşma gelişimlerini aynen izler. İlk dönemlerde anlaşılmaz sesler çıkarır ve babıldar. Ancak bu seslerin ve babıldamanın niteliği işiten bebeklerden farklıdır. Çünkü işiten bebeklerin bu dönemlerde ses çıkarmaları ve babıldamaları yetişkinlerin sözel tepkileriyle desteklendiği halde, işitme engelli bebek kendi sesini algılayamaz, başkalarını da işitemez. Bu geri dönüt eksikliği işitme engelli bebeklerin ses üretiminde sesle, hareketi birleştirmelerini olumsuz olarak etkiler"* (Akçamete, 1993, s. 2).

Türk dilinin tarihî metinlerinde, dil ve konuşma bozukluğu yaşayan bireylerle ilgili çeşitli kullanımlar tespit edilmiştir. Dil ve konuşma engelli bireyler, *kekeme, boğuk ses, genizden laf söyleyen* (ses çıkışının özelliğine göre), *dilsiz, peltek, konuşamayan, dil tutulması* gibi niteliklere göre adlandırılmıştır. Bu kullanımlar; *kefgek* "peltek, kekeme kimse" (DLT, IV, 1999, s. 294), *künğren* "harınlaşarak kendi kendine söylenmek" (DLT, IV, s. 399), *sıdhığ* "diş etleri arasında açıklık" (DLT, IV, s. 511), *sıgzağ* "tış sıgzağı= dişlerin arasındaki açıklık" (DLT, IV, s. 513), *ağan er* "genizden laf söyleyen insan, genzek" (DLT, IV, s. 9), *agna-* "-hayvanlar- yatıp debelenmek; kekemeleşmek, dili tutulmak", *agnat-* "- hayvanları- yatırıp debelendirmek; dili buruşturmak, dili ağırlaştırmak." (DLT, IV, s. 11), *aġın* "dilsiz, konuşamayan" (KB, 1979, s. 9); tarihî Kıpçak Türkçesinde *beltek, biltek, peltek* "peltek, kekeme" (KTS, 2019, ss. 27, 31, 215), *dilsüz, tilsiz, tilsüz* "dilsiz" (KTS, 2019, ss. 62, 276), *tilsiz* "konuşma engelli, ahraz" (CC, 2015, s. 575), *saḫav* (< Moğ. sahagu) "peltek konuşan, pepe, kekeme" (CC, 2015, s. 804); Harezm Türkçesi metinlerinde ise *tilsiz* "dilsiz, konuşamayan" (KE, 1997, s. 636; İML, 2012, s. 593) şeklindedir. *Tilsiz* "dilsiz, konuşamayan" sözcüğü ise ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmıştır (Kurt Öteleş, 2024, s. 156).

Anadolu ağızlarında, dil gelişim sürecinde veya sonrasında ortaya çıkan dil-konuşma bozukluğuna ve engelliliğine sahip bireylerin adlandırılmasıyla ilgili çok sayıda dil unsuru belirlenmiştir. Bu kullanımlar *dilsiz, kekeme, dil tutulması/tutukluğu* şeklindedir. Ağızlarda dil ve konuşma engelini belirtmek için üretilen bu dil unsurları, toplumda bu bireylerin farklı olduğu, ötekileştirildiği veya dışlandığıyla ilgili tutumları ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Ağızlarda tespit edilen dil unsurlarının kökeniyle ilgili bilgiler de verilmiştir. Bu bilgileri edinebilmek için çeşitli köken bilgisi sözlükleri taranmıştır. Ancak kökeniyle ilgili bilgi edinemediğimiz dil unsurları da vardır ve bunlar (<?) şeklinde gösterilmiştir.

Konuşma engelliliğini ifade eden kullanımlardan biri olan *dilsiz* terimini karşılamak için ağızlarda ödünçleme dil unsurlarından, yansıma seslerden ve farklı dil kullanımlarından (dada (II) (<çocuk dil.) yararlanılmıştır. Ödünçleme dil unsurlarından özellikle Arapça kökenli (<'araz) sözcüğünün fonetik varyantlarıyla oluşturulmuş *aras, argaz, ehrez* gibi kullanımlar dikkat çeker. Dilsiz terimini karşılayan dil unsurlarının kavramlaştırılmasında, *ses* ve *dil* sözcüğünden yararlanıldığı *dilcek, dillemez, sesmez, tilsiz* gibi örneklerle tanıklanır. Dil unsurlarının kültürel arka planlarının olduğunu tanıklayan örneklerden biri olan *tat* sözcüğü, Türk dilinde "yabancı" temel anlamı etrafında şekillenir. DLT'de *tat* sözcüğü "tat, yabancı; Müslüman olmayan; Uygur (Tohsı ve Yagma dillerince); Farslı, acem; Farsça konuşan" (Atalay, 1999, s. 584) şeklinde geçer. Kökeni konusunda Clauson, sözcüğün çok farklı çevirileri olsa da "Ya:t olan 'yabancı'dan çok, muhtemelen bir tebaa olan, ancak her halükârda aşağı bir konumda bulunan 'yabancı' olarak çevrilebileceğini ve bu sözcüğün Osmanlı İmparatorluğu'na katılan eyaletlerin

eski İran ve Kürt nüfusuna uygulanan bir sözcük olduğunu ve 'sefil, yoksul' anlamına geldiğini" (1972, s. 449) belirtir. Besli, *tat* göstergesinin Türk dili ve kültür tarihindeki yerini şu şekilde özetlemektedir:

> *"Tat göstergesi ile Göktürkçede daha çok başka milletten olanlar kastedilirken Türklerin İslamiyeti kabulü ile anlam genişlemesi sonucu bu sefer başka dinden olanlar, yabancı ve düşman kavramları da söz konusu göstergenin anlam çerçevesine girmiştir. Sonuç olarak tat göstergesinin anlam çerçevesinin ilk basamağını oluşturan yabancı kavramı ile başka millet ve topraktan olanlar, düşman, kâfir, kötü ve acımasızlık belirtilmiştir"* (2018: 455).

Tat sözcüğüyle ilgili bütün bu bilgiler, ağızlarda tat "dilsiz" şeklinde tanıklanan bu sözcüğün, Türk dilindeki kullanımlarına paralel olarak "yabancı, başka bir dil konuşan" anlamıyla örtüştüğü ve dil bilmeyen birinin sessizliğine gönderme yaptığı söylenebilir.

Ölçünlü dilde, "Konuşma engelli, konuşamayan, ahraz, lâl." (TS, 2009, s. 531) anlamında *dilsiz* sözcüğü kullanılırken; ağızlarda apa (I) (<ap 'yans.') "sağır, dilsiz" (Çayeli köyleri-Rize) (DS I, s. 282), aras (III) (<Ar. 'araz) "ağır ve dilsiz" (Yakasenek, Bolvadin-Afyonkarahisar) (DS I, s. 300), argaz (Ar.) "dilsiz" (Zara köyleri-Sivas) (DS I, s. 311), avalla (<?) "sağır ve dilsiz" (Çumra-Konya) (DS I, s. 375), dada (II) (<çocuk dil.) "dilsiz" (Rize ve köyleri) (DS II, s. 1317), dagal (I) (<?)"sağır, dilsiz" (Çatak, Kurudere, Lâleli, Ünye-Ordu) (DS II, s. 1321), dilcek (T.) "dilsiz" (Gölköy-Ordu) (DS II, s. 1492), dillemez (T.) "dilsiz" (Adatepe, Devrek, Aliköy, Çaycuma-Zonguldak) (DS I, s. 1496), ebu (II) (<ebe 'yans.') "dilsiz" (Kütahya) (DS I, s. 1658), ehrez (Ar.) "dilsiz" (Antakya-Hatay) (DS III, s. 1690), habu (II) (<hab 'yans.') "dilsiz" (Düzce-Bolu) (DS III, s. 2247), kacar (II) (< ?kac 'yans.') "dilsiz" (Karacasu-Aydın) (DS IV, s. 2586), kazak (II) (<?) "dilsiz" (Perşembe-Ordu) (DS IV, s. 2711), lalik (III)~ laluk (<Far. lāl) "dilsiz" (Ağın-Elâzığ, Alpullu, Karıştıran-Kırıkkale) (DS IV, s. 3062); "dilsiz gibi konuşmayan, anlayışsız duran" (Uluşiran, Şiran-Gümüşhane) (DS IV, s. 3062), mamak (I) (<Yun. mammákhthos)"doğuştan ya da sonradan dilsiz olan" (Denizli, Burhaniye, Nazilli-Aydın) (DS IV, s. 3115), sesmez (T.) "dilsiz" (Doğubayazıt-Ağrı) (DS V, s. 3594), tat (I) (T.) "dilsiz" (Eğridir ve köyleri-Isparta, Yukarı Seyit, Çal-Denizli, Tire-İzmir, Balıkesir, Ahmetli, Turgutlu-Manisa, Balçıkhisar-Eskişehir, Gökçepınar, Mecitözü-Çorum, Lâdik-Samsun, Gaziantep, Mucur-Kırşehir, Kızılviran, İncesu-Kayseri, Bahçeli, Bor-Niğde, Ermenek-Konya, Mut ve köyleri, Çivanyaylağı, Mersin-İçel, Güzelsu, Akseki-Antalya, Muğla) (DS V, s. 3843), tilsiz (T.) "dilsiz" (Karaçay aşireti, Başhöyük, Kadınhanı-Konya) (DS V, s. 3934), tinsiz (II) (<tın 'yans.') "konuşamayan, dilsiz" (Karaçay, Başhöyük, Kadınhanı-Konya) (DS V, s. 3937) dil unsurları kullanılmaktadır.

Ağızlarda *kekeme* terimini karşılayan dil unsurlarının basit ve birleşik sözcük türünde olduğu tespit edilmiştir. Bu terimlerin önemli bir kısmının yansıma seslerden oluşması da dikkat çekicidir. Yansıma seslerinin (pat, pit, pes, pep vb.) konuşma sesleriyle ilintili olduğu düşünülebilir. *Kekeme* terimini karşılayan dil unsurlarının *dilsiz, peltek* ve *dil tutukluğu* gibi konuşma bozukluğunu ve engelliğini bildiren farklı terimlerle karşılanması, ağızlarda bu terimlerin aynı kavram alanı içerisinde görüldüğü ve halk tarafından tam olarak ayrıştırılamadığını da gösterir.

Ölçünlü dilde, "Damak sesleriyle başlayan kelimeleri ve heceleri tekrarlayarak birdenbire söyleyen ve keserek konuşan, keke, kekeç." (TS, 2009, s. 1128) anlamında *kekeme* sözcüğü kullanılırken; ağızlarda basuk dilli (T.) "kekeme" (Karaköy, Düzce-Bolu) (DS I, s. 549), deme (II) (T.) "kekeme, dilsiz" (İshaklı, Bolvadin-Afyon) (DS II, s. 1416), calay (<?) "dilsiz, kekeme, peltek konuşan (kimse)" (Bolu, Çorum, Daday, Kargı, Taşköprü, İnebolu-Kastamonu, Boyabat-Sinop, Ankara) (DS I, s. 850), ebeş (I) (<ebe 'yans.') "konuşurken hecelerin hakkını veremeyen, kekeme" (Karkıncık, Artova-Tokat, Yukarıkale, Koyulhisar-Sivas) (DS III, s. 1656), kekeç (I) ~ kakaç (X) (<kek 'yans.') "kekeme, dili tutuk adam"(Divriği-Sivas) (DS IV, s. 2601); "kekeme, peltek" (Aziziye-Afyon, Eğridir köyleri-Isparta, Bekilli, Çal, Çöplü, Çivril-Denizli, Kemaliye, Alaşehir-Manisa, Sivrihisar, Bozan, Tokat-Eskişehir, Kastamonu, Kurşunlu-Çankırı, İskilip, Sungurlu-Çorum, Çarşamba-Samsun, Merzifon-Amasya, Zile, Artova-Tokat, Salman, Akkuş-Ordu, Uluşiran, Şiran-Gümüşhane, Tirebolu-Giresun, Bağlıca, Ardanuç-Artvin, Bayburt, Sarıkamış-Kars, Malatya, Nizip, Kilis, Gaziantep, Göksun, Türkçayır, Afşin-Maraş, Antakya-Hatay, Urfa, Çamova, Divriği,,

Koyulhisar-Sivas, Sorgun, Topaç-Yozgat, Çanıllı, Polatlı, Ayaş-Ankara, Köşker-Kırşehir, Pınarbaşı-Kayseri, Bor-Niğde, Akçalar, Seydişehir-Konya, Osmaniye-Adana, Korkuteli, Antalya, Lüleburgaz-Kırklareli) (DS IV, s. 2723), ılat (<?) "kekeme" (Dinar-Afyon) (DS IV, s. 2465), lalık (<Far. lāl) "kekeme" (Hacıilyas, Koyulhisar, Şarkışla-Sivas) (DS IV, s. 3062), paldırak (<pald 'yans.') "kekeme" (Bereketli, Tavas-Denizli) (DS V, s. 3388), patat (I) (<pat 'yans.') "peltek konuşan, kekeme, dilsiz" (Sivrihisar-Eskişehir, Ağcakışla, Şarkışla-Sivas, Yozgat, Kırşehir, Bünyan- Kayseri, Doğanbeyli-Adana) (DS V, s. 3410), paytak[1] (I) (<pay 'yans.') "peltek, kekeme" (Mudanya-Bursa) (DS V, s. 3418), pepildek (<pep 'yans.') "kekeme" (Bereketli, Tavas-Denizli, Gördes-Manisa, İskilip-Çorum, Bayadı-Ordu, Hacıilyas, Koyulhisar, Şarkışla-Sivas) (DS V, s. 3429), pitpit (<pit 'yans.) "kekeme" (Anbarlık-Rize) (DS V, s. 3466), peselek (<pes 'yans.') "tutuk ve yarım yarım konuşan" (Düzce-Bolu) (DS V, s. 3435), tekeç (III) (<kek 'yans.') "kekeme" (Darende-Malatya) (DS V, s. 3865), teltik[2] (IV) "kekeme" (Mesudiye-Ordu, Maraş, Gemerek-Sivas) (DS V, s. 3875), tilkov (T.) "kekeme" (Kadıçiftliği, Yalova-İstanbul) (DS V, s. 3934), tiltak (T.) "kekeme" (Burdur) (DS V, s. 3934), yabuk (T.) "kekeme" (Kabalı-Sinop) (DS VI, s. 4115), yava (I) (<yaba 'yaban') "peltek, kekeme" (Akçaköy, Acıpayam-Denizli, Erdemli, Mut ve köyleri-İçel, Karaçulha, Fethiye, Milas-Muğla) (DS VI, s. 4205), zaza (II) (<za 'yans.') "kekeme" (Nizip-Gaziantep) (DS VI, s. 4356) dil unsurları kullanılmaktadır.

Ağızlarda *peltek* sözcüğünün anlamı verilirken, bireyin konuşmasının anlaşılamaması ile doğru sesletimin gerçekleşmemesinden hareketle dil unsurlarının üretildiği, "kekeme, dilsiz, sözcükleri doğru dürüst söyleyemeyen ve yeni konuşmaya başlamış çocuk gibi konuşan" açıklamaların verildiği belirlenmiştir. Ağızlarda, *peltek* terimini karşılayan dil unsurlarının basit ve birleşik sözcük türünde olduğu tespit edilmiştir.

Ölçünlü dilde, "Dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan ve bu yüzden s, z gibi sesleri kusurlu söyleyen (kimse)." (TS, 2009, s. 1592) anlamında *peltek* sözcüğü kullanılırken; ağızlarda sarmaşık sözlü (T.) "iyi konuşamayan, söyleyişi anlaşılmayan" (Lapseki-Çanakkale) (DS V, s. 3549), lalloş~ lalaş ~ lālaş ~ lalıkga (<Far. lāl) "yeni konuşmaya başlamış çocuk gibi konuşan" (Kars) (DS IV, s. 3062); "peltek konuşan, sözü anlaşılamayan" (Zile-Tokat, Salman, Akkuş, Bayadı-Ordu, Uluşiran, Şiran-Gümüşhane) (DS IV, s. 3062); "sözcükleri doğru dürüst söyleyemeyen" (İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim-Kars) (DS IV, s. 3062), tehmen (<?T. teklemek) "peltek konuşan" (Aşağı Karaçay, Acıpayam-Denizli) (DS V, s. 3863), yava (I) (<yaba 'yaban') "peltek, kekeme" (Akçaköy, Acıpayam-Denizli, Erdemli, Mut ve köyleri-İçel, Karaçulha, Fethiye, Milas-Muğla) (DS VI, s. 4205), patat (I) (<pat 'yans.') "peltek konuşan, kekeme, dilsiz" (Sivrihisar-Eskişehir, Ağcakışla, Şarkışla-Sivas, Yozgat, Kırşehir, Bünyan- Kayseri, Doğanbeyli-Adana) (DS V, s. 3410), paytak (I) (<pay 'yans.') "peltek, kekeme" (Mudanya-Bursa) (DS V, s. 3418), kekeç (I) (<kek 'yans.') "kekeme, peltek" (Aziziye-Afyon, Eğridir köyleri-Isparta, Bekilli, Çal, Çöplü, Çivril-Denizli, Kemaliye, Alaşehir-Manisa, Sivrihisar, Bozan, Tokat-Eskişehir, Kastamonu, Kurşunlu-Çankırı, İskilip, Sungurlu-Çorum, Çarşamba-Samsun, Merzifon-Amasya, Zile, Artova-Tokat, Salman, Akkuş-Ordu, Uluşiran, Şiran-Gümüşhane, Tirebolu-Giresun, Bağlıca, Ardanuç-Artvin, Bayburt, Sarıkamış-Kars, Malatya, Nizip, Kilis, Gaziantep, Göksun, Türkçayır, Afşin-Maraş, Antakya-Hatay, Urfa, Çamova, Divriği,, Koyulhisar-Sivas, Sorgun, Topaç-Yozgat, Çanıllı, Polatlı, Ayaş-Ankara, Köşker-Kırşehir, Pınarbaşı-Kayseri, Bor-Niğde, Akçalar, Seydişehir-Konya, Osmaniye-Adana, Korkuteli, Antalya, Lüleburgaz-Kırklareli) (DS IV, s. 2723), calay (<?) "dilsiz, kekeme, peltek konuşan (kimse)" (Bolu, Çorum, Daday, Kargı, Taşköprü, İnebolu-Kastamonu, Boyabat-Sinop, Ankara) (DS I, s. 850) dil unsurları kullanılmaktadır.

Kekelemek terimi, ağızlarda konuşma ve okuma becerileri üzerinden açıklanmıştır. Bu terim için üretilen dil unsurları arasında *ağzını gegelemek* ve *depdüp deyip durmak* deyimleri dikkat çekmektedir.

[1] Sözcüğün kökeniyle ilgili , "< *pe (~be) 'yansıma '+l-te-k, "Dilini dişlerinin arasına alır gibi konuşan ve bu yüzden s, z gibi sesleri kusurlu söyleyen" (Gülensoy, 2007, s. 693) anlamıyla verilir.

[2] Gülensoy, sözcüğü "<ET. *tıltaġ(ķ)* 'sebep, mucip' [< tıl 'dil'+ta- 'itiraz etmek'+ġ(ķ)]" (2007, s. 878) şeklinde açıklar.

Ölçünlü dilde, "Damak sesleriyle başlayan kelimeleri ve heceleri tekrarlayarak ve keserek konuşmak." (TS, 2009, s. 1128) anlamında *kekelemek* sözcüğü kullanılırken; ağızlarda ağzını gegelemek (T.) "kekelemek" (Zile-Tokat) (DS I, s. 119), çimçimlemek (< çim 'yans.') "kekeleyerek okumak" (Cinis, Aşkale-Erzurum) (DS I, s. 1222), depdüp deyip durmak (I) (T.) "söyleyeceği şeyi kekeleyerek söylemek" (Oğuz, Acıpayam-Denizli) (DS II, s. 1426), gegelemek (II) (<kek 'yans.') "düzgün söyleyememek, kekelemek" (Antakya-Hatay) (DS III, s. 1970), patırdamak (I) (<pat 'yans.') "kekeme güçlük çekerek konuşmak" (Tavas, Gelendost-Isparta, Yukarıseyit, Çal, Söğüt, Honaz-Denizli, Ödemiş köyleri-İzmir, Alaşehir-Manisa, Bozan-Eskişehir, Kandıra-Kocaeli, Bayadı-Ordu, Bor-Niğde, Çomaklı, Korkuteli-Antalya, Lüleburgaz-Kırklareli) (DS V, s. 3411 / 3412), pepelemek (III) (<pep 'yans.') "kekelemek" (Düzce-Bolu, Antakya-Hatay) (DS V, s. 3429), pepildemek (<pep 'yans.') "konuşamaz duruma gelmek, dili tutulmak" (Ağın-Elâzığ) (DS V, s. 3429), sadalamak (I) (<Far. sedā) "yazıyı güçlükle okumak, kekelemek" (Eğridir ve köyleri, Sütçüler-Isparta, Kuzköy, Bucak-Burdur, Eskişehir ve köyleri, İğneciler, Mudurnu-Bolu, Giresun ilçe ve köyleri, Ermenek-Konya, Çomaklı, Korkuteli-Antalya, Kıbrıs) (DS V, s. 3512) dil unsurları kullanılmaktadır.

Dil ve konuşma becerisi, insanoğlunu diğer varlıklardan ayıran ve değerli kılan bir özellik olduğu aşikârdır. Türkçenin söz varlığında önemli bir yere sahip olan atasözleri ve deyimlerde de bireylerde konuşma becerisi ve bu becerinin eksikliği, bozukluğu, hastalığı ve hasarı gibi konuların işlendiği tespit edilmiştir. Toplumun dünya görüşünü yansıtan önemli unsurlardan biri olan atasözleri ve deyimlerde, engelli bireylere karşı var olan algı, çeşitli dilsel birimlerle ifade edilmektedir. Atasözleri ve deyimlerde engellilerle ilgili görülen toplumsal algının, genellikle dışlama ve ötekileştirme temelinde oluşturulduğu belirlenmiştir. Yaralı Akkaya'da atasözleri ile deyimlerde engellilik kavramı ve engelli bireyler üç kategoride değerlendirilmektedir: "Birincisi, atasözü ve deyimlerde kör, sağır, deli, sakat, dilsiz gibi adlandırmalarla ötekileştirme ve dışlama, ikincisi engelli bireylere karşı duyulan merhamet, acıma ve üçüncüsü ise aşağılama ifadelerine yer verilmesi" (2018, ss. 95-96).

Çalışmada, kaynağı gösterilmeyen deyim ve atasözlerinin tamamı TDK'nin *Güncel Veri Ağı*'ndan alınmıştır. Konuşma esnasında çıkartılan seslerin anlaşılmazlığıyla ilgili olarak artikülasyon bozukluğuna atıf yapan Türkçe deyimler de vardır. Bu deyimler şu şekildedir: Bülbül gibi konuşmak (okumak) "1) Kolaylıkla konuşmak" (Püsküllüoğlu, 2006, s. 211), genizden konuşmak (çıkarmak) "Burnu tıkalı gibi konuşmak: Genzinden çıkardığı seslerle ağlama taklidi yapıyordu.-O. C. Kaygılı.", içinden konuşmak "Kimsenin duymayacağı kadar yavaş sesle konuşmak.", karnından konuşmak (söylemek) "1) İşitilemeyecek kadar alçak sesle söylemek; 2) uydurarak söylemek." (Aksoy, 1989, s. 826), tane tane söylemek (konuşmak) "Acele etmeden, seslerin hakkını vererek herkesin anlayabileceği gibi konuşmak: Genç kadın ağır adımlarla eski yerine oturdu, tane tane söylemeye başladı.-A. Gündüz." (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.)

Konuşma becerisinin çeşitli etkenlerle engellenmesi ve eksikliği üzerinde durulan Türkçe deyimler ise şu şekildedir: Ağzı dili bağlanmak "Korku, heyecan gibi bir nedenle konuşamaz olmak ya da bir süre konuşamamak." (Püsküllüoğlu, 2006, s. 34), ağzı dili tutulmak "1) Konuşamamak; 2) beklenmedik bir durum karşısında heyecanlanmak, hayranlık duymak: 'Kızları gördün, ağzın dilin tutuldu gayri. -N. Cumalı.", (birinin) dili boğazına akmak "Konuşamaz olmak, sesi soluğu çıkmamak: 'Kılıcı görünce dili boğazına aktı hayranlığından.-Y. Kemal.", dili dolaşmak "Korku, heyecan, hastalık, utangaçlık, sarhoşluk gibi sebeplerle şaşırarak söyleyeceğini şaşırıp karıştırmak, söyleyeceğinin düzeni bozulmak." (Püsküllüoğlu, 2006, s. 280), dili dönmemek "1) Bir sözcüğü doğru, dürüst, yanlışsız söylememek, düzgün biçimde çıkaramamak., 2) amacını iyi anlatamamak, yeterince anlatmayı beceremmemek." (Püsküllüoğlu, 2006, s. 281), dili sürçmek "1) Konuşma sırasında kelimeleri yanlış söylemek: 'Bir dil sürçmesi sonucu, bu tartışmayı yarım saat kadar yürütmüşüm. -S. İleri. 2) istenmeyen bir konudan söz etmek.", dili tutulmak "Korku, heyecan gibi nedenlerle söz söyleyemez olmak." (Aksoy, 1989, s. 649).

Çeşitli sebeplerle konuşamayan veya konuşma becerisinde sorun olan bireylerin bu yeteneği kazanmasıyla ilgili olarak tespit edilen Türkçe deyimler şu şekildedir: Dile gelmek "1) Dile düşmek; 2) önce konuşmazken konuşmaya başlamak." (Aksoy, 1989, s. 649), dile getirmek "1) Dile düşürmek., 2) susan birini söyletmek., 3) bir durum ya da olayın anlamını sözle belirtmek." (Aksoy, 1989, s. 646), dili açılmak (ya da çözülmek) "Herhangi bir nedenle konuşmaz olmuş ya da konuşma yeteneğini yitirmiş bir kimse konuşmaya başlamak." (Püsküllüoğlu, 2006, s. 280).

Konuşma bozukluğuna atıf yapan atasözlerinde doğrudan engellilik bildiren kavramın (dilsiz) belirtildiği tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin olumsuz bir çağrışım oluşturduğu da gözlemlenmektedir: Od ile su, dilsiz yağıdır "Yangın ve sel felaketi tıpkı düşman gibidir, sessizce, haber vermeden gelir.", dilsizin dilinden anası anlar "Başkalarının kolay kolay anlayamadıkları şeyi, her gün onunla uğraşan kimse çok kolay anlar."

3. Türk Kültüründe Dil- Konuşma Bozukluğu Ve Engelliliği

Kültür, bir milletin duygu ve düşünce dünyasını oluşturan ögeleri içermesinden dolayı, toplumsal yaşamın şekillenmesinde ve tesis edilmesinde etkili unsurlardan biridir. Bu yönüyle, toplum içerisinde varlık gösteren bireyler ve bu bireylerin sahip olduğu özellikler kendi içerisinde bir kültür dairesi inşa etmektedir. Toplumda çeşitli bedensel veya ruhsal eksikliklerle varlık gösteren bireylerle ilgili, "Engelliliğe ilişkin anlamlandırmalar temelinde kültürel nüveleri barındırdığı için bireylerin bedenlerindeki farklılıklar toplumsal hiyerarşi, tahakküm ilişkileri, damgalama, sosyal dışlanma ve etiketleme gibi temelinde olumsuzluk barındıran pratikler" (Ünlü vd., 2022, s. 106) oluşturulduğu düşünülmektedir. Engelli bireylere yönelik bu olumsuz yaklaşımlar, yazılı ve sözlü kültür ürünlerine de yansımaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, Türk kültüründe, dil ve konuşma engelli bireylere yönelik olarak tarihî süreç içerisinde geliştirilen gelenek, görenek, inanç, anlatı, mitolojideki görünümler incelenmiştir. Goffman, damga türü içerisinde zikrettiği bedensel engeller veya fiziki şekil bozukluklarını, "Engelli bireylerin, sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp 'lekeli ve sakat', 'kâle alınmayan' birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damgadır; zaman zaman buna başarısızlık, kifayetsizlik veya engel" (2020, s. 31) şeklinde açıklamaktadır. Engelli bireylerle ilgili geliştirilen bu anlam ve kodlamalar, bu bireylerin toplumdaki konumunu da belirlemektedir. Toplum tarafından damgalanan bu bireylerin kendi potansiyellerini keşfetme ve geliştirme imkânlarını da kaybettikleri söylenebilir.

Sağlıklı bir bireyin dil ve konuşma sürecinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bilgilerin toplumda yanlış ya da eksik olması sebebiyle, çeşitli kültürel tutum ve yaklaşımların oluşturulduğu görülmektedir. Buna göre, dil ve konuşma bozukluklarına sahip bireyler farklı kültürel tutumlar ve davranış şekilleriyle karşılaşmaktadır. Bu durum, toplumlara ve kültürlere göre de değişiklik göstermektedir.

İnsanlık, tarih boyunca kendinden farklı bedensel ve ruhsal özellik/özellikler gösteren bireyler ve özel durumlarıyla ilgili korku, endişe, öfke gibi duygu durumlarını geliştirmiştir. Dil ve konuşma engeli/bozukluğu olan bireyler yanında herhangi bir bedensel veya ruhsal engeli olan bireyler için, "Bireye ve ailesine Tanrının bir cezası olarak algılanmıştır. Bundan dolayı onlara yardım etmek Tanrının öfkesini kendi üzerine çekmek olarak değerlendirilmiştir. Bazı dönemlerde engellileri öldürme veya ölüme terk etme suretiyle, onlardan kurtulma çareleri aranmıştır" (Tezcan, 2007, s. 139) şeklinde çeşitli düşünce ve uygulamalar geliştirilmiştir. Engelli bireyler için toplumda ortaya çıkan bu ötekileştirme ve dışlama durumu, birçok dinde hoş karşılanmamakta/yasaklanmaktadır. Nitekim "Semavi dinlerin engellilik konularına yaklaşımları incelendiğinde, engelli bireyleri ötekileştirmemek ve onların ihtiyaçlarını gidermek" (Ünlü vd., 2022, s. 120) konusunda bir uzlaşım içinde olduğu da görülmektedir. İnsanı, "Yaratılmış varlıkların en değerlisi, en şereflisi" (İsrâ, 17: 70) olarak gören Kur'ân-ı Kerim'in sahip olduğu özelliklere göre de insanı ayırt ettiği söylenebilir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özellik düşünmedir. Bunun yanında, okuma, yazma, öğrenme, konuşma ve anlama gibi diğer beceriler de insanı müstesna kılmaktadır. Kur'ân'da da bu becerilerden konuşma becerisini yitiren bireylerle ilgili birçok ayet vardır. "Konuşma engelliliğini ifade için; konuşabilen, ama cehaletten düzgün konuşamayan, cevaplarının nedenini açıklayamayan ve kalbini Allah'a yöneltemeyen kimseleri ifade etmek için de kullanılan ebkem" (Tezcan, 2007, s. 170) sözcüğünün seçildiği görülmektedir. Yine Kur'ân'da, Hz. Musa, Hz. Zekeriya gibi peygamberlerin yaşamlarından kesitlerle konuşma engelinin birçok yönüne açıklık getirildiği de tanıklanmaktadır. Dil ve konuşma engelinin ayetler ile peygamberlerin hayatlarından kesitlerle açıklanması ve örneklendirilmesi inandırıcılığı açısından oldukça önemlidir.

Toplumda, sadece dil ve konuşma engeli olan bireylerin değil, bu bireylerin aile üyelerinin de dışlandıkları durumlarla da karşılaşılmaktadır. Dil-konuşma engeli olan yakınlarıyla birlikte kendilerinin de toplumca dışlandığını gören aile üyeleri, bu durumdan rahatsız olmakta ve/veya üzülmektedir. Konuşma engeli/bozukluğu olan bireyler için aileleri bir tedavi arayışına girmektedir. Anadolu'da da bu durumu tanıklayan çok sayıda örnek mevcuttur. Anadolu'nun farklı bölgelerinde araştırmacılar tarafından derlenen ve konuşma engeli olan bireylerle ilgili inanç, uygulama ve halk hekimliğine dair birkaç örnek şu şekilde sunulabilir: Mardin yöresinde, "Dilsiz biri yemek yerken, -habersizce- onun ağzından lokması alınıp konuşma zorluğu çeken veya konuşamayan birine (çocuğa) yedirilirse dilinin açılacağına inanılır" (Zeyrek, 2023, s. 229). Bu durumun bir benzeri olarak, din büyüğünün lokmasının konuşma engelli bireye yedirildiği örnekler de mevcuttur. Çorum yöresinde, "Geç konuşan çocuğa güvercin ödü yedirilmektedir. Çocuk yatıra götürülüp, adak adanmaktadır. Konuşmaya başlayınca da gidip adak kesilmektedir" (Tozlu, 2007, s. 65). Bu uygulamalar, hayvanların da bir şekilde tedaviye yardımcı olarak görüldüğünün kanıtıdır. Adıyaman halk hekimliğinde ise:

> *"Çocuk küçük yaşta ise dilinin altındaki bir damar hafifçe kesilir. Bu damarın dilin dönmesini engellediğine inanılır. Kekeme olan çocuk kendisinden yaşça küçük ama konuşmaya başlayan çocukların arasında tutulur. Böylece çocuğun çekinmeden konuşacağına inanılır. Kekeme olan çocuğun ağzına caminin anahtarı konulur. Böylece rahatça konuşacağına inanılır. Kutsal sayılan türbe ve ziyaretlere götürülür. Oradan alınan toprak suya konularak içirilir. Sert şeker verilir, şeker ağzında iken konuşması istenir. Sakız çiğnetilir"* (Çiftçi, 2019, s. 162).

Bu örnekte görülen, konuşmayan çocuğun konuşan çocuklarla bir arada tutulması davranışçı yaklaşımla açıklanabilir. Cami anahtarının kullanılması ise nesnenin sembolik ve dinî yönü olduğunu göstermektedir. Konuşamayan bireye, kutsal bir ziyarete götürülerek oradan alınan toprağın yedirilmesinin de dinî yönü vurguladığı söylenebilir.

Anadolu'nun birçok bölgesinde, çeşitli şekillerde karşımıza çıkan bu inançlarla uygulamalar, toplumun dil-konuşma engeli/bozukluğu yaşayan bireyleri, kendi inanç dünyalarında ürettikleri ve deneyimledikleri bilgilerle iyileştirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Dil-konuşma engelinin daha çok psikolojik bir durumdan kaynaklandığı düşüncesinden hareketle, bu bireylerin cami, türbe, yatır vb. ziyaret yerlerine götürüldüğü, onlar için adakların sunulduğu, manevi anlamda bir rahatlama ve şifa arandığı tespit edilmiştir. Bu durum, diğer Türk topluluklarında da görülür ve İran'da Kaşkay Türkleri arasında şu şekilde tanıklanır:

> *"Hasta ve geç konuşan veya geç yürüyen çocuklar, hastalıktan ve engelden kurtulmaları için çukura gömülürler. Geç konuşan çocuklar ocaklı evlere götürülür, o ocaktan alınan kül çocuğun ağzına ve vücuduna sürülür. Hasta ve engelli çocuklar İmamzadeleri götürülür, kutsal sayılan kişilerin mezarı üzerinden toprak alınarak hasta çocukların vücutlarına sürülür"* (Mustafaveya, 2022, s. 160).

Türk halk anlatılarında, konuşma bozukluğu veya engeli olan bireyler, anlatılar içerisinde belli özellikleri gösteren tipler olarak etiketlenmektedir. Toplumda, bireylerde doğuştan/sonradan meydana gelen fizyolojik veya psikolojik rahatsızlıklar çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Anlatılarda, bu bireyler *kör, köse, kel, dilsiz, çolak, topal, deli* vb. gibi çeşitli adlarla karşımıza çıkmaktadır. Türk halk anlatılarında, konuşma bozukluğu/engeli olan bireyler genellikle *dilsiz* olarak adlandırılmaktadır. Öztürk, "Masallarda dilsiz tiplerin başkahramanın imtihan edilmesi ve mağdur olma özellikleriyle işlendiği, özellikle kahramanın imtihan edilmesinde daha çok yer aldıklarını" (2024, s. 65) belirtmektedir. Bu tiplerin başkahramanın imtihan edilmesi işlevinde, dilsiz tiplerin konuşmasının güç olması ancak başkahraman, bu bireyleri konuşturarak imtihanında başarılı olmaktadır. Bu durum, kahramanının sınanma yollarından biri olarak da düşünülebilir. Benzer bir durum, masallarda "Köse tipiyle" karşımıza çıkar. Köselerin saç ve sakallarının çıkmaması, toplumda bir eksiklik ya da tanrı tarafından onlara verilen bir ceza olarak görülür; bu yüzden toplumdan dışlanırlar. Nitekim "Halk anlatılarına baktığımız zaman Türk toplumunda köse tipi genellikle aşağı statüdeki insanları tasvir etmek için kullanılır" (Yaman, 2023, s. 299).

Türk mitolojisinde, destanlarında ve efsanelerinde engellilik durumu ile engelli bireyleri temsil eden pek çok tip karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde, destanlarında ve efsanelerinde engelli bireyleri temsil eden tipler olarak "Tepegöz, Alkarısı, Köroğlu ve Sümerlere ait yaratılış mitinde adının geçtiği Enki ne Ninmah" (Ünlü vd., 2022, s. 110) belirtilmektedir. Burada zikredilen tipler, vücut anomaliliği, körlük, delilik gibi engellere sahiptir. Bu tiplerden biri de *Basat Tepegözü Öldürdüğü Boy* adıyla Dede Korkut Boylarında adı geçen *Tepegöz*'dür. Tepegöz anlatısının kaynağının mitik olduğu Eyüpoğlu'nda şu şekilde açıklanmıştır:

> *"Kökeni eski Türk kamlarının/şamanlarının kötü ruhlarla mücadelesini anlatan mit, inanış ve efsaneler (Tepegöz), tarihi süreç içerisinde kuşaktan kuşağa aktarımlarda, eski Türklerdeki aslan tarafından büyütülen çocuk hakkındaki efsane (Arslan Çocuk Hikâyesi) ile kaynaşmış, bu kaynaşma da Basat adlı bir kahramana ve Dede Korkut Oğuzlarına uyarlanmış böylece altyapısında birçok mit, inanış, efsane ve tabakayı bünyesinde barındıran Basat Tepegözü Öldürdüğü Boy ortaya çıkmıştır"* (2023, s. 1).

Tepegöz tipinin vücut anomaliliğinden ve davranışlarından dolayı, ait olduğu toplumdan dışlandığı/uzaklaşmaya mecbur bırakıldığı görülmektedir. Benzer anlatı, *kyklop* adıyla Antik Yunan'da da vardır. Bu bilgiler, neredeyse her toplumda engelliliğin, engelli bireylerin var olduğunu ve bununla ilgili çeşitli tutumların geliştirildiğini göstermektedir.

Türk kültüründe, engelli bireylerin çoğunlukla gözetildiği ve toplumsal yaşama katılımlarının sağlanmaya çalışıldığı da söylenebilir. "İslam öncesi Türk devletlerinin engelli vatandaşlarının haklarını töreyle güvence altına alarak onları himaye ettikleri görülmektedir" (Çanak, 2020, s. 72). Bu durum, İslamiyet öncesi Türk toplumundaki engelli bireylere karşı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Elçilik heyetinde kâtip olarak görev yapan İbn Fadlân, Oğuzlarla ilgili karşılaştığı bir durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Yanında kaldığımız günlerden birinde subaşı emrindeki kumandanlara adamlar gönderdi, yanına çağırdı. Bunlar Tarhan, Yinal, bunların kardeşinin oğlu İlguz idi. Tarhan onlar arasında en akıllı ve büyük olandı. Topal, kör ve çolaktı" (1995, s. 43). Bu durum, Türk toplumunda engelli bireylerin devlet kademesinde görev yapmasında bir sakınca görülmediğini ve liyakatlerine göre değerlendirildikleri bir örnektir.

Selçuklular döneminde Türk töresi ve İslam'la perçinlenen anlayış, bütün insanlara eşit muamele ve himaye etme düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Buna göre, "Selçuklu sultanları, *Daru'ş-Şifa, Daru'l-Afiye, Dârü's-sıhha* adıyla anılan şifahaneler inşa etmekle birlikte acizlerin barınması için hankâh (Darülaceze), cüzzamhaneler ve akıl hastaları için de ayrı hastaneler" (Baykara, 2001, ss. 180-184) inşa ettirmişlerdir. Bunlardan biri de özellikle sağır ve dilsizlere yönelik eğitim veren *Gevher Nesibe Külliyesi*'dir (Köse, 2014, s. 77).

Osmanlı devlet yönetiminde de özellikle sağır ve dilsizler, "Güvenlik gerekçesiyle Osmanlı sarayında istihdam edilmiş, padişah, hanedan üyesi ve devlet adamı gibi yüksek kademedeki kimselerin hizmetinde bulundukları için görüşülen önemli konuların duyulup başkalarına anlatılmaması için" (Şimşek, 2020, s. 386) tercih edilmişlerdir. Devlet kademesinde yararlanıldıkları için bu bireylerin eğitimleri ile de yakından ilgilenilmiştir. Bu durum, doğrudan engelli bireylere yönelik bir eğitim anlayışının varlığını kanıtlar. Engelli bireylerin eğitim almaları ve toplumsal yaşama katılım sağlamaları için İstanbul'da *Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi* (1889-1925) açılmıştır. Bu kurum, alanında ilklerden biri olması açısından önemli (Şimşek, 2020, s. 386) görülmektedir.

Tarih boyunca bireylerin, çeşitli etkenlere bağlı olarak doğuştan getirdikleri/sonradan yaşadıkları yeti kayıpları üzerinden adlandırıldığı, ayrıştırıldığı ve çoğunlukla dışlandığı söylenebilir. Bu ayrıştırma ile dışlanma durumu, din-kültür ekseninde çeşitli toplumlarda olumlu yönde farklılık gösterse de engelli bireylerin toplum içerisinde genellikle olumsuz yaklaşımlara maruz kaldığı görülmektedir. Modern yaşamda da dil ve konuşma bozukluğuna sahip bireyler, bu olumsuz yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. Özellikle okul çağındaki çocuk ve gençlerin yeti yitimleriyle ilgili okul çevresiyle aile ve toplum içinde karşılaştığı olumsuz tutumlar zorbalık olarak adlandırılmaktadır. Modern çağda engellilik kavramı ile bu alanda eğitim, uygulama gibi pek çok konuda ilerleme sağlanmasına rağmen insanların engelli ve dil-konuşma bozukluğu/engeli olan bireylere ilişkin algılarının büyük ölçüde değişmediği görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde, insanların hâlâ dil ve konuşma bozukluğuna sahip bireylerle ilgili olumsuz söylemlere devam ettikleri; bu bireylerin ailelerinin de engelli yakınlarını iyileştirmek için modern tıptan ziyade halk inançlarına bağlı olarak çeşitli pratikler uyguladıkları tespit edilmiştir. Bu durum ise insanların dil ve konuşma bozukluğuyla ilgili yetersiz bilgilere ve ön yargıya sahip oldukları sonucunu doğurmaktadır.

4. Sonuç

Engellilik kavramı, fiziksel, psikolojik ve sosyolojik olarak doğuştan/sonradan yeti yitimlerine sahip bireyleri karşılamaktadır. Bu yeti yitimleri/bozukluklarından biri olan dil-konuşma engelliliği/bozukluklarının sebepleri kendi içerisinde farklılık göstermektedir. Dil edinimi ve gelişiminin doğal düzeninde öngörülemeyen pek çok olumsuz durum ortaya çıkabilir. Toplumda, bu olumsuzluklarla karşılaşan bireylerin rahatsızlıklarının nedenlerinin bilinememesi, belirlenememesi gibi durumlar, bu bireylerin yanlış değerlendirilmesine ve yönlendirilmesine neden olmaktadır. Sosyal yaşamda farklı görünen bu bireyler, dinî, psikolojik, sosyolojik olmak üzere birçok sebepten ötürü görmezden gelinmektedir. Hatta bazı durumlarda insanlar, bu tarz engeli/bozukluğu olan bireylerden korkmakta; onları aşağılamakta, çaresiz görmekte, dışlamakta; onlara acımakta ve gülmektedir.

Bu olumsuz yaklaşımlarla etiketlenen bireyler, kendilerine çizilenle yetinmekte ve toplum dışına itilmektedir. Sıklıkla karşılaşılan bu durum ve tutumlarda, modernleşme, ilerlemelerle birlikte engelli bireylere uygun müfredat, kurum ve politikalarla bir değişim yaşandığı söylenebilir.

Çalışmada, Türk toplumunda dil ve konuşma bozukluğuna sahip olan bireyler, dil ve kültür ekseninde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu bireylerin, Türk dilinin tarihî metinlerinden itibaren kekeme, boğuk ses, genizden laf söyleyen (ses çıkışının özelliğine göre), dilsiz, peltek, konuşamayan, dil tutulması gibi niteliklerine göre adlandırıldığı belirlenmiştir. Adlandırmalardaki bu çeşitlilik, dil-konuşma bozukluklarının kendi içinde (artikülasyon bozukluğu/konuşma sesi bozuklukları, akıcılık bozukluğu ve ses bozukluğu) yüzeysel olarak ayırt edildiğini de tanıklamaktadır. Türk dilinde, dil- konuşma bozukluklarıyla ilgili kalıplaşmış dil birimleri olan deyim ve atasözlerinde, bu bozuklukların doğrudan dilsiz/sağır şeklinde adlandırıldığı ve bireylerin genellikle ötekileştirildiği görülmektedir. Dil ve konuşma bozukluklarıyla/engelliliğiyle ilgili 15 deyim ve 2 atasözü belirlenmiştir.

Anadolu ağızlarında ise bu bozuklukları ve bireyleri adlandırmak için çok sayıda dil unsurunun kullanıldığı tespit edilmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde dil ve konuşma bozuklukları ve bunlara ait sayısal

veriler şu şekildedir; kekeme (19), kekelemek (8), peltek (9). Dil-konuşma engelliliğiyle ilgili olarak ise sadece dilsiz başlığı belirlenmiştir ve bu başlık altında (19) dil unsuru sıralanmıştır. Bu çeşitlilik, dildeki kavramlaştırma gücünü ve toplumun bakış açısını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, dil-konuşma bozukluğuna/engelliliğine sahip bireylerin Türk kültüründe nasıl algılandığı, bu durumu iyileştirebilmek için kullanılan geleneksel yaklaşım ile yöntemler ve kültürel ürünler içerisindeki görünümlerin üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, Türk toplumunun siyasi ve sosyal tarihinde dil-konuşma bozukluğunun/ engelliliğinin seyri ele alınmıştır. Bu seyirde, İslam öncesi dönem eski Türkler üzerinden; İslam sonrası dönem ise Selçuklu, Osmanlı ve modern döneme ait bakış açılarıyla sunulmuştur. Bu dönemlerde, dil-konuşma bozukluğu olan bireylerle ilgili bir ötekileştirme durumu olsa da dinin ve siyasi otoritelerin çabalarıyla olumlu yönde ciddi bir yol kat edildiği görülmektedir. Diğer toplumlardan farklı olarak, özellikle Türk töresi ve İslam'la birlikte Türk toplumunda bu bireylerin hem devlet hem de toplum himayesinde olması gerektiği düşüncesi tezahür etmiş ve yapılan uygulamalar bu doğrultuda olmuştur.

Dil-konuşma engelliliği/bozukluğu, sadece bu durumdan mustarip olan bireyleri değil aynı zamanda aile üyeleri ile yakınlarını da etkilemekte ve bu bireyleri tedavi edebilmek için halk nezdinde çeşitli inanç, uygulamalar ve sağaltım teknikleri geliştirilmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'nun farklı bölgelerinde, bu bireylerin iyileştirilebilmeleri için çeşitli inanç, uygulama ve halk hekimliğine dair bilgiler olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, dil ve konuşma engelli bireyler cami, türbe gibi ziyaret yerlerine götürülmekte, adaklar sunulmakta, manevi anlamda bir rahatlama ve şifa aranmaktadır. Bu uygulamalar, halk düşüncesinde bu hastalığın/bozukluğun, sadece psikolojik bir durumdan kaynaklandığı düşüncesinin baskın olduğunu kanıtlamaktadır. Bu uygulamalar, çoğu zaman dil ve konuşma bozukluğuna sahip bireylerin travma olarak deneyimledikleri ve tedavi edilme noktasında çözüm sağlamayan kültürel bir yaklaşım olarak kalmaktadır. Türk halk anlatılarında da dil-konuşma bozukluğu/engeline sahip bireyler tanıklanmaktadır. Türk masallarında dil ve konuşma bozukluğu olan bireyler, sağır/dilsiz tipleriyle temsil edildiği ve bu tiplerin, başkahramanın imtihan edilmesi ve mağdur olma özellikleriyle verildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, Türk dili ve kültüründe dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin genellikle -acıma, korkma, aşağılama, utanma- gibi olumsuz duygularla çevrelendiği ve kültürel önyargılar sebebiyle sosyal yaşama aktif katılım sağlayamadıkları görülmektedir. Bireylerin bu olumsuzlukların üstesinden gelmelerini sağlamak/kolaylaştırmak için, ebeveynler başta olmak üzere sosyal ve resmî bütün kurumlarda farkındalık, bilgilendirmeye yönelik eğitimler verilmeli ve bu kişilerle profesyonel olarak ilgilenebilecek personelin istihdamı sağlanmalıdır. Toplumda geliştirildiği görülen kültürel inanç ve tutumların bilimsel olmadığı ve bu bireylerin tıbbi bir yardım almalarının zorunluluğu düşüncesi topluma yerleştirilmelidir. Böylece yanlış veya gerçekçi olmayan uygulamaların azaltılıp tedavi yöntemlerine ilginin artırılmasına ve bu bireylerin gündelik hayatlarının daha kolay hâle gelmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca, toplumda kültürel açıdan bir farkındalık oluşturularak var olan olumsuz etiketlemelerin azalmasına ve bazı yanlış kültürel tutumların da yeniden gözden geçirilmesine imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

B. : Baskı

C. : Cilt

CC : Codex Cumanicus →Argunşah ve Güner (2015).

Çev. : Çevirmen

DLT : Divanü Lūgat-it-Türk →Atalay (1999).

DS : Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü → TDK (2009).

Ed. : Editör(ler)

ET. : Eski Türkçe

Far. : Farsça

Haz. : Hazırlayan(lar)

İML : İbni-Mühennâ Lūgati → Ünlü (2012).

İng. : İngilizce

KB : Kutadgu Bilig →Arat (1979).

KE : Kısasü'l-Enbiyâ → Ata (1997).

KTS : Kıpçak Türkçesi Sözlüğü → Toparlı. R. vd. (2019).

Moğ. : Moğolca

OT. : Orta Türkçe

s. : Sayfa

Slav. : Slavca

T. : Türkçe

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TS : Türkçe Sözlük → TDK (2009).

vb. : ve benzerleri

vd. : ve diğerleri

Yans. : Yansıma

Yun. : Yunan

Kaynakça

Acara, Y. (2013). Saadet asrı model toplum tecrübesinin engellilere ilişkin kodları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *13*(1), 131-171.

Akbaş, A. (2020). Hz. Musa'nın dilindeki 'Ukde'nin mahiyeti ve ilgili tartışmaların tahlili. *Trabzon İlahiyat Dergisi, 7*(2), 141-181. https://doi.org/10.33718/tid.806632

Akçamete, G. (1993). İşitme engellilerde dil ve konuşma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *1*(03), 2-9.

Aksoy, Ö. A. (1989). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I: Atasözleri sözlüğü*. İnkılap Yayınevi.

Aktaş, Y. (2023). Selçuklularda engellilerin devlet ve toplumdaki yeri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, *18*, 115-146, https://doi.org/10.23897/usad.1319105

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks* (K. Eraslan, O. F. Sertkaya, ve N. Yüce, Haz.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları.

Ata, A. (1997). *Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber kıssaları): Giriş-metin-tıpkıbasım. dizin. I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1999). *Dîvânü Lügati't Türk tercümesi IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baykara, T. (2001). *Türk kültür tarihine bakışlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Besli, E. (2018). Eski Türkçeden günümüz Türkçesine "tat, yāt, gâvur ve yabancı" göstergelerinin kültür dil bilimsel çözümlemesi. A. Doğan, R. Özyürek, A. Celepoğlu, Y. Dinç Kurt ve K. Üstün (Ed.), *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (ss. 454–458). Meteksan Matbaacılık.

Carroll, D. W. (2008). *Psychology of language* (5. Bs.). Wadsworth/ Thomson.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.

Çanak, Ö. (2020). İslam öncesi Türk toplum hayatında engellilik. *Engellilik tarihi yazıları* içinde (Ed. A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe), ss. 71–77. İstanbul Üniversitesi Yayınları. https://doi.org/10.26650/B/AA09.2020.007.04

Çiftçi, T. (2019). *Adıyaman ve çevresinde halk inançları ve halk hekimliği*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=-P12UdV8J_qMtfjSPpEaOA&no=Mvq0wGW6rfRZT5dFk4OZOQ

Doğru, F. (2019). Türkçede konuşma anında kendini düzeltme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, *68*, 227-253. https://doi.org/10.32925/tday.2019.36

Eyüboğlu, D. C. (2023). Dede Korkut'taki Tepegöz. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, *7*(1), 1-20. https://doi.org/10.58201/utsobilder.1114994

Goffman, E. (2020). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Çev. L. Ünsaldı, Ş. Geniş ve S. N. Ağırnaslı). Heretik Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

İbn Fadlan. (1995). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. (Çev. R. Şeşen). Bedir Yayınları.

İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kahraman Güloğlu, F. (2021). Tarihi süreçte dünyada ve Türkiye'de engelliliğin değişimi ve gelişimi. *Değişen dünyada sosyal politika* içinde (Ed. T. Göloğlu ve E. S. Kala), ss. 187–212. Ekin Yayınları.

Kılıç, M. A. (2000). Konuşma ve dil bozuklukları. *KBB hastalıklarında mezuniyet sonrası eğitim toplantısı içinde*, Kapadokya, ss. 1-15.

https://www.researchgate.net/publication/257838359_Konusma_ve_Dil_Bozukluklari

Kur'ân ve Meâli. (ty). *İsrâ Sûresi* 17(70. Ayet) https://www.kuranvemeali.com/isra-suresi/70-ayeti-meali

Kurt Ö. ve Yazgı T. (2024). Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (*Ö14*), 143-171. https://doi.org/10.29000/rumelide.1454368

Mustafayeva, V. (2022). *İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin inançlarının halk bilimi açısından incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].

Ndung'u, R. ve Kinyua, M. (2009). Cultural perspectives in language and speech disorders. *Disability Studies Quarterly*. *29* (4). https://doi.org/10.18061/dsq.v29i4.986

Öztürk, A. (2024). *Anadolu sahası Türk halk masallarında fiziksel engellilik*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].

Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Arkadaş Yayınları.

Sacks, O. (2001). *Sesleri görmek: Sağırların dünyasına bir yolculuk*. (Çev. O. Yener). Yapı Kredi Yayınları.

Şimşek, K. (2020). Osmanlı Devleti'nde engelli eğitimi. *Engellilik tarihi yazıları* içinde (Ed. A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe), ss. 385–396. İstanbul Üniversitesi Yayınları. https://iupress.istanbul.edu.tr/book/engellilik-tarihi-yazilari/chapter/osmanli-devletinde-engelli-egitimi?

Tezcan, M. (2007). Kur'an'ın bedensel engellilere yaklaşımı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *10*, 137-186.

Thakur, S. K, Kale, A. ve Swami, T. Y. (2023). Classification of speech disorders. *World Journal of Pharmaceutical and Medical Research*. *9*(2), 55-58.

Toparlı, R, Vural, H. ve Karaatlı, R. (2019). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkçe sözlük.* 10. Basım. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. 6 Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. Erişim Tarihi: 12.10.2025, https://sozluk.gov.tr/

Ünlü, S., Bahçıvan, A. ve Kara, B. (2022). Geçmişten günümüze Türk kültüründe engelli anlamlandırmaları, *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 96-130.

Ünlü, S. (2012). *Harezm-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.

Yaman, S. (2023). *Türk masalları ve Holbek yöntemi*. Grafiker Yayınları.

Yaralı Akkaya, A. (2018). Otherisation in language; Descriptions of disability in Turkish proverbs and idioms, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(1). 89-98.

Yelçe, N. Z. (2020). Engellilik tarihi araştırmalarına genel bir bakış. *Engellilik tarihi yazıları* içinde (Ed. A. R. Aydın, İ. Keskin ve N. Z. Yelçe), ss. 3–19. İstanbul Üniversitesi Yayınları. https://doi.org/10.26650/B/AA09.2020.007.01

Zeyrek, H. (2023). *Şırnak ilinde halk inançları ve uygulamaları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=nLNfCsWgUluh5T2iyudShkkGCOHkKGsFdfaATPZPI3Lr6zKJC2vz0z_Kbw7kCg5E

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları: Kavramsallaştırma: HY, SY; Metodoloji: SY, HY; Araştırma: SY, HY; Kaynaklar: HY, SY; Yazım – orijinal taslak: SY, HY; Yazım – inceleme ve düzenleme: SY, HY.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.